

Семенець О. С.,

кандидат філологічних наук,

завідувач кафедри зарубіжної філології

*Навчально-наукового інституту філології та журналістики
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

Хоменко О. А.,

старший викладач кафедри зарубіжної філології

*Навчально-наукового інституту філології та журналістики
Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського*

ІНІЦІАЦІЙНИЙ ШЛЯХ СААДА ЯК СКЛАДОВА МІФОЛОГІЧНОГО СПОСОБУ КОНЦЕПУВАННЯ ДІЙНОСТІ В РОМАНІ «УЛІСС З БАГДАДУ»

Письменники ХХ – початку ХХІ століття, використовуючи сюжети і образи античного міфу, трансформуючи його, створюючи на основі мономіфу міф сучасний (неоміф), апелюють до збереженої «міфологічної ментальності» [4, с. 6] кожного окремого індивіда. Про актуальність міфологічного способу концепування дійсності говорить Є. М. Мелетинський, зазначаючи, що «міфологічний спосіб концепування пов'язаний з певним типом мислення, специфічним для первісного мислення в цілому і для деяких рівнів свідомості, особливо для масового, в усі часи» [4, с. 6]. У своєму романі «Улісс з Багдаду» Е. Е. Шмітт на сучасне йому соціокультурне тло екстраполює не лише гомерівський сюжет про подорожі Одисея (прийом міфологічної аналогії, який допомагає читачеві декодувати повідомлення, зашифроване у актуальному тексті). Письменник використовує і інший комплекс для побудови свого неоміфу – побудову історії за принципом міфологічного мислення.

У даному ми прослідковуємо розгортання міфологічного сюжету в романі «Улісс з Багдаду» за формулою міфологічного мислення, запропонованою Дж. Кембелом в фундаментальній праці «Тисячолікий герой» (усамітнення – ініціація – повернення): поклик до подорожі, відмова від поклику, надприродне заступництво, подолання першого порогу, в череві кита (етап усамітнення); шлях випробувань, зустріч з богинею (Magna Mater), жінка як спокуса, примирення з батьком, апофеоз, нагорода наприкінці шляху випробувань (етап ініціації); повернення, яке на думку Дж. Кемпбела «необхідне для постійного відновлення духовної енергії світу, і з точки зору

суспільства, є виправданням довгострокової відлюдькованості, власне для героя може видатися найскладнішим випробуванням» [3, с. 26].

Як нам відомо з роману, Саад Саад народився у Багдаді і жив щасливо наскільки це було можливо у країні, на яку «лягла тінь війни» [6, с. 28] під час диктатури Саддама Хусейна разом зі своєю сім'єю (мати, батько, сестри), вступив до університету і встиг закохатися у чарівну однокурсницю Лейлу. Першим серйозним потрясінням для Саада стає «смерть» коханої від бомбардувань Багдаду американцями. Герой невтішний, говорить про те, що життя його закінчилось і не хоче більше підтримувати ні американців, ні суннітів, ні шиїтів.

Усамітнення

Першу стадію міфологічного шляху героя («*поклик до подорожей*») Дж. Кемпбел характеризує як ключову для початку довгого шляху, оскільки поклик долі змушує героя відчутти перенос центру духовного тяжіння героя за межі його суспільства, у сферу невідомого. Це може бути далека країна, ліс, підземне / підводне / небесне царство, таємничий острів, висока гора, сон. Причиною бажання героя вийти за межі свого континууму може стати все, що загодно, навіть випадковість [3, с. 41].

У випадку з Саадом, навіть не смерть Лейли травмувала його настільки, щоб полишити сім'ю і поринути на пошуки нової долі. Під час теракту у місті сталася прикра помилка: його батька вбили американські солдати, переплутавши з ще одним терористом-камікадзе. Убитий горем хлопець розуміє, що щастя в Іраку йому чекати не слід, але відкидає пропозицію матері поїхати шукати кращої долі і допомагати звідти своїй сім'ї у країну, про яку вони колись мріяли з Лейлою, в Англію [6, с. 56].

Друга стадія («*відмова від поклику*»), яку проходить кожен міфологічний герой представлена в романі «місяцями безчасся», під час яких Саад полишає думки продовжити навчання, шукає підрібток тощо. Своєрідним стимулом для відмови від подорожі стає для Саада племінниця Салма, якою починає опікуватись хлопець, щоб оговтатись від смерті коханої і батька. Більшість людей, не героїв, поринаючи у буденні клопоти так ніколи і не приймають виклик долі, назавжди відмовившись від поклику до подорожі у незвідане для віднайдення гармонії з самим собою. Але Е. Е. Шмітт ставить перед собою завдання вибудувати героїзований шлях багдадського біженця, тому посилає своєму герою ще одну втрату (своєрідний другий поклик) – смерть Салми від хвороби через відсутність ліків і лікарів. Мати вдруге закликає сина поїхати з Іраку [6, с. 63–64].

Далі в гру вступає «*надприродне заступництво*», що представлене в романі привидом померлого батька, який дає настанови синові, з чого

розпочати подорож. Це цілком співпадає з тезою Дж. Кемпбелла про мудрого старця, що зазвичай виступає таким заступником. Надприродною характеристикою в романі є те, що сина у подорожі підтримує не сам батько, а лише його привид. Елементом постмодерністської гри з читачем або пародійним началом в цій ситуації є те, що через «надто загадковий» стиль, яким висловлюється батько, Саад неправильно його розуміє і опиняється перед «*першим порогом*».

Символічними «*охоронцями порогу*», що перевіряють готовність головного героя розпочати свою ініціацію, є терористи, до лав яких збирається вступити Саад, щоб з їх допомогою покинути Багдад. За Дж. Кемпбелом «за ними темрява, незвідане і небезпека, так само як поза батьківським піклуванням для дитини лежить небезпека, а без захисту суспільства небезпека нависає над членом племені» [3, с. 50]. Тобто Саад підходить до важкого випробування. Для досягнення своєї мети він має не лише стати терористом, нехай і не по справжньому, він має змусити їх повірити в те, що він дійсно ненавидить Америку, бажає пожертвувати власним життям заради помсти.

«*У череві кита*». Ця завершальна стадія першого етапу героїчного шляху міфологічного героя є ключовою. В романі вона представлена катуваннями Саада (з мішком на голові у темному багажнику автомобіля, потім у в'язничній камері підвалу) [6, с. 72–76]. Оскільки перехід порогу для міфологічного героя є формою самознищення (юного багдадця катують, б'ють, усіляко знущаються над ним), Саад проходить його з честю – йому вдалося переконати терористів, що він готовий вступити до їх лав. Тобто цим епізодом Е. Е. Шмітт намагається переконати читача, що Саад/Одіссей все ж таки достойний імені античного героя. Далі знов заступництво батька, який розтлумачує йому свої попередні слова і, нарешті, дає правильні вказівки, як залишити Багдад.

Ініціація

Етап ініціації є найцікавішим етапом шляху міфологічного героя, бо це шлях пригод і випробувань, під час яких герой долає перепони на шляху до омріяної мети, проходить цілу низку лімінальних ситуацій, в результаті чого формується як особистість, а отже доводить собі і світові, що він справді гідний називатися героєм. Проаналізувавши роботи М. Еліаде [7], Дж. Кемпбелла [3], В. Тернера [5], Р. Генона [1], А. ван Геннела [2], можемо констатувати важливість ініціаційних ритуалів у житті кожної людини. За М. Еліаде посвята або перехід, тобто ініціація неофіта проходить у три етапи:

- Сепарація
- Перебування на «межі світів» або лімінальна, маргінальна фаза
- Реагрегація або поновлення.

Стадія *сепарації* представлена в романі самим фактом від'їзду Саада з Багдаду, від всього звичного і зрозумілого, символічне відлучення від материнського і жіночого, з чим асоціюється у нас Батьківщина.

Лімінальна фаза в «Уліссі з Багдаду» продовжується майже всю оповідь. Зупинимось зараз на ритуальній, сакральній складовій обряду ініціації.

Якщо в давніх ритуалах неофіт поміщався у ініціуювальний ліс (Черевко Праматері) на довгий проміжок часу, то таким місцем ініціації для Саада стає море. Воно вороже до героя. Всі його поневіряння, як і у античного Одиссея, починаються саме там. Герой, що є жителем пекучих пісків, ставиться до моря як до ворога: «У вказаний час я витріщив очі на хвилі – чорні, глибокі, ворожі. «Ось моя могила, – думав я, блукаючи поглядом по рухомій плиті темного мармуру, що йшла у безкінечність» [6, с. 99]. Воно то поглинає хлопця, то випльовує назовні. Там, не переживши своє останнє ініціуювальне випробування гине його найближчий друг Буба, його не може змусити себе подолати Леопольд. Лише Саад мужньо переносить всі незгоди на шляху до своєї мети.

М. Еліаде зазначає, що під час ініціуювальних випробувань неофіту прийнято давати нове ім'я, що символізує нове народження [7, с. 80]. У Е. Е. Шмітта це декількашаблевий етап. Спочатку Саад відмовляється від власного імені, а тожє від свого минулого, свого коріння, своєї сім'ї, своєї Батьківщини («Ніхто»), потім отримує ім'я Улісс, що зумовлює його подальшу долю.

Близькість до смерті, що є необхідною складовою аніціуювальних ритуалів, є постійною супутницею Саада. На своєму шляху він втрачає рідних (батько, Салма, Лейла), друзів (Бубакар), випадкових подорожніх, таких само біженців, на місці яких міг опинитися сам герой (декілька разів був на порозі смерті). Навіть його коханка Вікторія виявилась смертельно хворою, і якби герой не пішов від неї, то спостерігав би, як вона повільно згасає. Всю подорож його життя теж під загрозою від голоду, тортур, виснажливості роботи, морських катаклізмів (тортури як «еквівалент ритуальної смерті» [7, с. 93]). Загрозою смерті можна вважати і постійний страх бути депортованим назад в Ірак, де нічого, крім смерті його не чекало. Ось чому юнак так відчайдушно змагається за своє нове життя як єдину альтернативу.

Привид батька ділиться з Саадом своєю життєвою і отриманою у потойбіччі мудрістю, відкриваючи йому нові знання, яких повинен

набути неофіт, щоб успішно завершити посвяту (за М. Еліаде). Показовим є і транспонування знань від мертвого батька до живого сина («періодичне повернення мертвих до живих спеціально для посвяти молоді» [7, с. 92]).

Повернення до ембріонального становища відбувається з героєм щоразу при кожному новому випробуванні. Долаючи нові перепони, він весь час потрапляє у темне, некомфортне місце (наприклад, багажник автомобіля, палуба човна, що везе його на Мальту, контейнер контрабандистів, в якому біженці переправляються у Францію). На думку М. Еліаде повторне повернення у стан ембріона символізує не лише нове духовне народження, але й потяг індивіда до космізації хаоса, до відтворення споконвічних ритуалів смерті-народження. І дійсно, після кожного такого «повернення у череву матері» Саад, народжений заново, ставав сильніший, мужніший і мудріший. Нагородою ж за останню найжахливішу і найпринизливішу подорож у контейнері стало остаточне звільнення і зустріч з Лейлою.

Слід також зазначити, що під час ініціаційних випробувань нові знання Саад отримує не лише від привида свого батька («індивідуальна ініціація» за М. Еліаде). Поступово відбувається і долучення до сакральних знань «таємних товариств» – спільноти біженців. Всі, хто зустрічається на його життєвому шляху із дотичних до цієї спільноти (будь-то самі біженці чи європейці, що їм співчувають і допомагають), діляться з Саадам священними знаннями, що ще невідомі героєві. Він ідеалізує Захід, його відношення до людей і подій наївно-дитяче. Тому набуті знання проsvіщають молодого неофіта, готують його до «дорослого» існування у статусі легального або нелегального емігранта в Європі. Відтворюючи частково ритуали ініціації у таємні спільноти, Е. Е. Шмітт наче звернути нашу увагу на спільноту біженців, яка є «однотипними спільнотами взаємодопомоги і ефективно функціонують в суспільному і політичному житті суспільства», а подекуди «є останньою інстанцією, до якої звертаються люди у пошуках справедливості» [7].

Є в романі і *спокуса жінкою* (за класифікацією Дж. Кемпбела), якою в романі виступає чарівна сицилійка Вікторія. З нею Саад міг прожити довге, щасливе мирне життя, бо був коханим, в теплі і достатку. Спокуса була величезною, однак Саад прагнув більшого [6, с. 187]. Тому він кидає Вікторію і відправляється далі. *Анофеозом* ініціаційного шляху є зустріч з Лейлою, що символізує таїнство творення, яке Дж. Кемпбелл характеризує як «розвиток вічності у часі, розділення одного на два, а далі на багатьох, а також зародження нового життя через возз'єднання пари» [3, с. 89]. Для Саада це завершення місії героя, для закоханих – маніфестація початку космогонічного циклу.

Таким чином ми бачимо, що сучасний шміттівський Одиссей зобов'язаний пройти власний ініціаційний шлях, через подолання духовних і особистісних криз аж до повної відмови і віднайдення себе, через самотність, голод, відчай і страждання, а його посвята виконує онтологічну функцію.

Повернення

У романі «Улісс з Багдаду» Е. Е. Шмітта фаза повернення не зовсім традиційна. По-перше, майже наприкінці свого шляху Саад втрачає Лейлу (перегукується з міфом про Орфея та Еврідіку). Він ладен відмовитись від останньої подорожі (*відмова від повернення*) без своєї коханої, проте вона дарує йому свободу і надію (*чарівне багатство*), наполягаючи, щоб хлопець втілив їх мрію (навіть дає контакти свого кузена у Лондоні [6, с. 248]), поїхав до Англії і чекав її там, а вона при першій же нагоді законними шляхами приїде до нього. *Спасінням ззовні* стає Поліна, яка допомагає героєві здійснити останній переїзд до Англії. Так він *пересікає поріг, що веде у світ буденності*. Саад оселяється в Лондоні, живе у кімнаті на трьох з такими ж іммігрантами, як і він сам (як слушно зауважив привид батька, що востаннє явився юнакові: «ти приєднався не до англійського населення, а до англійської популяції іммігрантів!» [6, с. 251]). Наприкінці свого шляху – чи-то на початку нового етапу – Саад отримує головне – *свободу жити*. Незважаючи на глузливий коментарі привида батька стосовно того, що важко назвати раєм район Сохо у Лондоні, Саад не ображається на нього і дійсно вважає, що досяг кінцевої мети своєї подорожі: «Мета подорожі, тато, – це опустити дорожний мішок і промовити: я прийшов. Так ось, оголошую тобі: я не піду далі, я прийшов!» [6, с. 253]. Він зміг пройти всі ініціаційні випробування, втік від диктатури, тиранії, війни, хаосу, безвиході. Отримав сакральні знання, дотикнувшись до смерті, переживаючи її символічні моменти знову і знову у дорозі до омріяної країни. Зберіг свою душу, не зламався і вижив, зрозумівши цінність і плинність людського життя, не втративши надію на краще.

Отже, на основі проведеного аналізу наявності елементів міфологічного мислення при міфотворчості Е. Е. Шмітта можемо зробити висновок про тотальну міфологізацію не лише на рівні присутності міфологічного інтертексту, що дозволяє інтерпретувати сучасний текст за принципом аналогій з гомерівським претекстом, а й на рівні організації міфотворчого процесу за законами міфологічного мислення.

Список використаних джерел:

1. Генон Р. Заметки об инициации. *Кризис современного мира = Aperçus sur l'initiation (1946)*. М.: Эксмо, 2008. С. 141–442.
2. Инициация. *Арнольд ван Геннеп. Обряды перехода. Систематическое изучение обрядов*. М., 1999. С. 64–107.
3. Кэмпбелл Д. Тысячеликий герой = *The Hero with thousand faces* / пер. с англ. А. П. Хомик. К., М.: Ваклер; Рефл-бук; АСТ, 1997. 384 с.
4. Мелетинский Е. М. От мифа к литературе : Учебное пособие по курсу «Теория мифа и историческая поэтика повествовательных жанров». М.: Изд-ский центр РГГУ, 2001. 168 с.
5. Тернер В. Символ и ритуал. М.: «Наука», 1983.
6. Шмитт Э.-Э. Улисс из Багдада: роман / перевод с франц. А. Беляк. СПб.: Азбука, Азбука-Аттикус, 2014. 256 с.
7. Элиаде М. Тайные общества и обряды инициации и посвящения. София: ИД «Гелиос», 2002.